

81063
130618

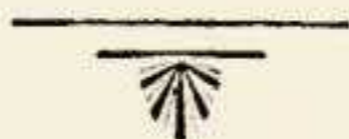
Олександр Грушевський.

к. о.

Діло

ІСТОРИЧНІ ТВОРИ
— ШЕВЧЕНКА —

НА ЛЕКЦІЯХ ІСТОРІЇ.

Шкільна бібліотека імени Г. З. Грушевської.

№ 1.

Наукові статті і розвідки Ол. Грушевського.

— Княжий період.

Пинское Полѣсье IX—XIII. Київ 1901.

— Велике князівство Литовське.

Пинское Полѣсье XIV—XVI. с. 192—194.

Города В. Кн. Литовскаго. Київ 1918. с. 240.

Повинность городской работы въ В. Кн. Лит.

Господарскія уставы о доходахъ намѣстниковъ державцевъ.

З мійського життя в полудневих замках „Україна“ 1917. I—II.

Рибне мито. Зап. Наук. Т. Київ. т. XVII.

З історії торговельних відносин в XVI в. „Україна“ 1917. III—IV.

Соляні комори „Україна“ 1917. III—IV.

Капъ, корчемні пенязі. „Україна“ 1918. I.

Митні комори. „Україна“. 1918. I.

Топниця і воскобойня „Україна“ 1918. III.

— Суспільне життя к. XVI в.

Изъ полемичной литературы времени борьбы съ унією. Изв. Отд. р. яз. и слов. 1917.

— Економічне життя Гетьманщини.

З життя української старшини XVIII в. Зап. Наук. Т. Київ. III.

З економічного життя укр. монастирів XVII—XVIII в. „Україна“ 1914. IV.

— Суспільне життя поч. XVII в.

По катастрофі 1708 р. Конфскація земель. Зап. Наук. Т. Львів. 1907. I.

Розквартированне рос. полків на Україні. *ibid.* 1907. IV.

Воєнні роботи. *ibid.* 1907. VI.

Глухів та Лебедин. *ibid.* т. 92.

— Початки XIX в.

З життя укр. панства (Стороженко) Л. Н. Вістник 1913.

Изъ жизни укр. интеллигенціи 1830-хъ годовъ. Изв. Отд. р. яз. и слов. 1916.

М. Гоголь і сучасна укр. суспільність Зап. Наук. Т. Київ. V.

— Розробленне укр. історіографії.

З початків нової укр. історіографії. „Україна“ 1914.

Къ судьбѣ „Исторіи Русовъ“ Чтенія общ. Нестора т. XIX.

Максимовичъ М. А. Изв. р. Отд. яз. и слов. т. XI.

Изъ исторіи укр. етнографіи Сб. въ честь Антоновича.

Къ характеристикѣ взглядовъ „Исторіи Русовъ“. Изв. Отд. Рус. яз. и слов. т. XIII.

Изъ Харьковскихъ лѣтъ Костомарова.

Маловідома стаття Костомарова Зап. Наук. Т. Львів. 1907

Нові матеріали до біографії Костомарова. Зап. Наук. Т. Київ. I.

Н. А. Маркевичъ. Журн. Мин. Н. Просв. 1911.

— Розробленне укр. етнографії.

Изъ исторіи укр. етнографіи. Изв. Отд. р. яз. и слов. 1909.

Раннія етнограф. работы Костомарова *ibid.* 1911.

Изъ цикла укр. народныхъ пѣсень о панщинѣ Живая Старина 1917.

I—XI—1918.

Олександр Грушевський.

НЕ ВІДДАТИ
НА ДСМ

ІСТОРИЧНІ ТВОРИ — ШЕВЧЕНКА —

НА ЛЕКЦІЯХ ІСТОРІЇ.

8291

Шкільна бібліотека імені Г. З. Грушевської.

№ 1.

Колись в давній Греції казали про Гомеровські поеми, що вони дають кожному багато корисного, і малому і дорослому і старому, скільки кожний може взяти. Так і твори Шевченка дають кожному багато корисного: оден захоплюється і цікавиться одним, иньший—иньшим, але всі користуються з свого надзвичайно багатого джерела.

Історичні твори Шевченка становлять надзвичайні цікаві і цінні ілюстрації при вивченню рідної історії. Вони доповнюють оповідання підручників і втіляють в живі образи загальні відомости книжок про рідну старовину, збуджують живі сімпатії до діячів минулої доби, до їх праці і діяльності, викликають сльози з співчуття до їх страждань в неволі, вязниці, до їх передчасної або жорстокої загибелі. І в сьому також Шевченківські твори дають кожному те, чим він зможе зкористатись. Молодші звернуть увагу та захоплюються одними деталями минулого в освітленню поета, старші, які знають більш житте, більш думали над ним, більш знають про минулу долю України, зацікавляються иньшими моментами минулого, булої української долі. І буде зрозумілим для сих груп, зворушувати, викликати співчуття і сльози певний цікль для кожної, навпаки иньні твори будуть менш захоплювати, менш притягати і приваблювати.

Треба се мати на увазі при читанню історичних творів Шевченка в школі. Вивчення рідної історії буває в школі в двох циклах. Молодші, менші класи проходять рідну історію вперше, а потім учні знов звертають ся до рідної історії пізніше. Так, до тих же самих подій, до тих же самих історичних моментів підходять аж двічі, раніше і пізніше, кожний раз з иньшим зацікавленням, з иньшою уважністю. На що зверне увагу передовсім учень II класи (перший начерк історії козаччини), те вже не зацікавить, може бути, учня VII (детальніший начерк Хмельниччини) і навпаки учень VII класи захопить ся, можливо, тим, що не звернуло уваги учня молодших клас. Між ними IV класи, 5 років невпинної праці над поширенням самоосвіти по шкільних програмах, і після сього пройденого шляху учні иньшими очима будуть дивитись на історичні твори та иньшого будуть в них шукати в звязку з зміною своїх інтересів та відношення до життя.

Таким чином, читаючи з учнями історичні твори Шевченка, треба розбити цілий матеріал на два циклі: з одного боку, твори зачисляють ся до тієї групи, в якій вони будуть більш зрозумілі, з другого—до тих самих творів можно звертатись двічі, кожний раз підкреслюючи і зазначаючи те, що буде зрозумілим і підходячим для учнів певної групи. Отже система пояснень має вповні охоплювати певні твори, зазначаючи, як загальний їх напрям, так і окремі місця, які вимагають пояснень.

Для першої групи досить дати фактичні пояснення, для другої старшої групи—треба долучити пояснення з розвитку творчости поета, які б не тільки по-

ясняли самі твори, але й зазначували і працю поета над своїми творами, головні його погляди на минуле, зміну цих поглядів то перехід до інших оцінок. Ці пояснення можуть бути доповненням до тих вказівок та пояснень, які дають на лекціях, при вивченню творчості Шевченка (при викладанню історії укр. літератури в VII—VIII кл.).

Загальну характеристику відношення Шевченка до козаччини маємо в поезії „До Основьяненка“. Загін Січи викликає загальний сум, тугу за минулими часами, як у людности, так у самої природи. Людність вповні віддається сій тузі і з нею разом сумує за минулою козаччиною сама природа. Се найвищий вислов туги й суму, коли в такому почуванні глибокому і могутньому з'єднують ся і люди і природа (очерети, чайка, могили). Почуття се наростає й збільшується в переходах, ступенованню: очерети питають лише: де ділись козаки? де вони гуляють? Чайка, літаючи, скиглить, мов за дітьми плаче: се вносить, долучає до простого запитання очеретів новий момент, новий відтінок: вперш входить момент суму: скиглить, плаче... Могили на степу питають з сумом про козаків у вітра, який, звичайно, все знає, до якого в таких випадках звертають ся всі, хто бажає знати про далекого милого, близького, родича. Вперш лунає заклик вернутись: верніте ся! Але разом з тим ще не згадується, що діється на Україні, сум за минулим не навіяний сьогочасною важкою долею України. Багато змінилось після доби козаччини: вирости буйні жита там, де була Січ, де жило козацтво, де шли завзяті бійки з татарами...

Сине море відповідає на заклик вернутись безнадійним: не вернуть ся! На всі спомини про минуле, були часи козаччини, про козацькі геройські вчинки безнадійна відповідь: ніколи не вернуть ся, навіки пропали, доба козаччини пережита і минула навіки. І тут виступає глибока різниця між минулим і теперешнім станом. Очерети і могили згадують і запитують про козаччину, не відчуваючи ще великої ґрунтовної зміни в долі України, її глибокого занепаду і руїни. В минулому щасте, славна доля України. Тепер вже позбавлена того, обідрана, сиротою плаче по-над Дніпром. Ніхто не співчуває її нещастю, тільки ворог смієть ся над занепадом, нещастем України.

Се головні думки і переходи настрою в поезії „До Основьяненка“, а разом з тим і основні моменти в відношенню поета до козаччини в першій період його творчости. Доба козаччини завсїди звертає увагу, бо се доба слави і щастя України, яка вже не вернеть ся ніколи. Про се минуле доводить ся згадувати з сумом, бо все змінилось і змінилось до гіршого. Люд поневолений, покривжений, збіднілий і ся руїна викликає лише зневажливе відношенне ворогів, які не розуміють гіркої долі, насміють ся над нещастем України.

Три моменти: славне минуле, глибока зміна в долі України і її сумний занепад виявляють ся в сій поезії і в иньших поезіях сього періоду, присвячених козаччині. Сих трьох моментів торкаєть ся поет або разом всіх, або частково, де-яких, розвиваючи повнійше одні, опускаючи иньші, але сей звязок думок і настроїв усюди помітний в ранішніх творах поета.

Сим відношенням до минулого зазначають ся і завдання поета. Коли свої забувають минуле, не цінять його, а ворог зневажає, сміється над сим минулим і теперешнім занепадом України, завдання поета (кобзаря) нагадати байдужим або забувшим про се минуле, пояснити ворогам українства дійсне значінне козаччини, про яку вони мають лише невірні погляди. „Слава не поляже“— з упевненнем заявляє поет: а розкаже, що діялось в світі. Розказати треба й своїм і чужим про минуле: чиї ми діти, чия правда, чия кривда, про се говорить дума і пісня історична, про се треба невпинно нагадувати. Але поки що поет не почуває в собі відповідних сил і закликає до сього старшого товариша, Основьяненка, якого зве батьком. „Заспівав би, був голосок, та позички зїли... блужу в снігах та сам собі: „ой не шуми, луже!“ Не втну більше“.

Се нагадує подібні вислови: „сяде собі, заспіває: „ой не шуми луже!“ заспіває, та й згадає“... (Перебендя). Не почуваючи в собі відповідних сил, Шевченко просить се зробити Основьяненка: а ти, батьку... добрий голос маєш, співай же їм, мій голубе“... Разом з тим намічає поет, про що саме треба співати, про які часи та події минулого

про Сїч, про могили,
коли яку насипали,
кого положили,
про старину, про те диво,
що було, минуло.
Утни, батьку, щоб нехотя
на весь світ почули,
що діялось в Україні,
за що погибали...

Так намічає поет основні теми згадок про минуле, про що саме треба згадувати самому і нагадувати иньшим. Те що радить поет Основьяненку, виконує і Перебендя: „або, щоб те знали, тяжко-важко заспіває, як Січ руйнували“.

В поезії „До Основьяненка“ козаччина, минуле виявляєть ся, як слава, се одна сторона минулого України. Слава, наша слава, слава України, слава козацькая —се постійно зустрічаєть ся в сій поезії. Загальне вражіння від минулого—слава та воля (як і в поезії „Іван Підкова“), потім ще прилучаєть ся і щасте—„було колись добре жити“, зазначено ясно в поезії „Іван Підкова“. Иньші сторони минулого ще не зазначені ясно. В постійній, невпинній боротьбі, коли „кров ляха, татарина морем червоніла“, здобувалась воля—слава України і вона заслонює в очах поета иньші сторони минулого життя, тільки пізнійше поет вповні ясно зрозуміє сї всі темні сторони минулого і тоді, зробивши ніби загальний підрахунок, висловить старому укладу, добі козаччини иньший гострійший осуд. Поки що сього немає.

Вияснивши в загальних рисах відношенне поета до минулого, його загальну оцінку козаччини, переходимо до окремих малюнків сїєї минулої доби козаччини в творах Шевченка. Їх можна розкласти в хронологичному порядку і уживати як ілюстрації до певних моментів минулого на лекціях рідної української історії.

З сих малюнків першими треба поставити поезії „Гамалія“, „Іван Підкова“, „На що мені женити ся?“

і „У неділеньку, у святую“. Сі поезії мають ту прикмету, що вони не дуже тісно зв'язані з історичним тлом. „На що мені женити ся“ се незв'язана ні з якими історичними подіями, а просто собі малюночек: відносини до козаччини, її слави, а в кінці чудовий малюнок козацького похорону в душі народньої символіки (смерть—весілля). Як малюнки козацького побуту ми і маємо розглядати ті поезії. На думку поета Гамалія був після Сагайдачного і Підкови, як бачимо з рядків—вона (Візантія, Царьгород)

боїть ся, щоб Чернець
не засвітив Галату знову,
або гетьман Іван Підкова
не кликнув в море на ралець...

В сих згадках треба переставити згаданих діячів: Підкова раніше, а вже потім Сагайдачний (Чернець). Отже на думку поета Гамалія був в половині XVII в. Се невірно, такого козацького отамана з далеким і славним морським походом на Царь-город ми не знали в половині XVII в. „Іван Підкова“ також неповні відповідає тому, що ми знаємо про дійсного Івана Підкову з молдавським нападом в 1577 р. Отже ми користуємось сими поезіями, як малюнками козацького побуту в освітленню поета, не беручи їх, як твори вповні витримані в історичному напрямі в повній близькості до історичних джерел: се треба зазначити при читанню і розгляді сих поезій.

Вступ до „Івана Підкови“ знов вияснює загальний погляд поета на козаччину, як в поезії „До Основьяненка“, знов таки настрої минулого ясний, бадьорий, оцінка творів першого періоду: козаччина се слава, воля, щасте України. В сумні хвилини, коли серце шу-

кає якого будь відпочинку від важких переживань і звертаєть ся до минулого, давно—пережитого, як раз згадуєть ся доба козаччини з її повною протилежністю сьогочасному

а згадаймо! може, серце
хоч трохи спочине.

В минулому—слава: запорожці добували славу, могили розмовляють про сю минулу добу слави, се свідки слави дівщини. В минулому—воля України. В минулому пануванне українського елемента над чужими, козаччини в своїй землі: запорожці вміли панувати, на думку автора. В минулому щасте України—

було колись: в Україні
лихо танцювало,
журба в шинку мед—горілку
поставцем кружала—

і щоб небуло сумнівів додано ще раз ясно і виразно
було колись добре жити
на тій Україні!..

І дійсно, зразок взято такий, на якому може відпочинути серце: славний морський похід на Царьгород „до султана в гості!“ як каже Підкова. „Гамалія“ вносить нові елементи, долучає їх до попереднього малюнка. Се також морський набіг козаків, але для визволення братів. Ось се нове, що долучено тут до попереднього. Козацтво має моральний обовязок перед своїми полоненими братами—визволити їх з важкої турецької неволі. Міцний нерозривний звязок, який сполучає, об'єднує всіх козаків в одну велику тісну родину, де не забувають про нещасливих братів. Поетичним малюнком передає поет сю близькість, чулість Січи до окремих її членів в неволі. Козацький плач передає сине море (бо воно любило

козаків) до Лиману, Лиман передає Дніпрови „тую журбу—мову на хвилі“, Дніпро несе сю звістку Хортиці. Далі йде надзвичайна мистецька пауза: нема жадного слову про збори козаків, як ладили човна до далекого походу

загула

Хортиця з Лугом: Чую, чую!

(пауза)

і Дніпр укрили байдаки

і заспівали козаки...

До опису козачого бенкету обов'язково треба подати пояснення, як дивить ся поет на такі події (і до „Гайдамаків“ і „Тарасової ночі“), щоб не було сумнівів про погляди поета на такі необхідні, на жаль, козацькі розплати з ворогами „Ріж і бий! Мордуй невіру—басурмана!“ се грозний рефрен бійки, але можливий докір поетови завмирає на вустах, бо се безпосередне слідує за сумним плачем полонених у неволі козаків. „О, милий Боже України! Не дай пропасти на чужині в неволі вольним козакам!“ Озброєний папад—се одинокий поратунок, одинокий засіб увільнення полонених братів і, таким чином, не може бути ніяких вагань. Тільки опис пожежі вносить деякі деталі, які можуть здаватись зайвими для малюнка визволення братів з неволі

неначе птахи чорні в гаї

козацтво сміливо літає,

ніхто на світі не втече!

Огонь запеклих не пече.

До сих малюнків походів і визволення з неволі додані деякі нові риси в поезії „На що мені женити ся“. Основа—відречення від звичайного родинного життя

та глибоко поетичний образ, заснований на народній символіці: смерть—весілле. Поезія поділяється на дві рівні частини: в першій—відречення від звичайного родинного життя та тих умов, які чекають небагатого молодика (пасти чужі воли): натомість иньша доля, иньша перспектива—козакування, в голубім жупані перед козаками красуватись на воронім коні. Друга половина могла б мати окрему назву: похорони козака в степу (в основі народне порівняння смерті з весіллям, переведене надзвичайно гарно). До того треба ще підчеркнути ясний бадьорий настрій. Смерть не лякає козака, він не дивиться вперед, по ту сторону межі, його думки всі з товаришами, які зібрали ся на похорон—весілле, його захоплюють останні проводи, які роблять товариші покійному. Остання пошана—самопали, гаківниці, голосна гармата. В цьому захопленню щезає особистий відтінок, неначе се чужий похорон, чуже весілле і козак спокійно говорить про свою смерть, свою загибель. Ясний бадьорий настрій войовничого козацького захоплення.

Нарешті „У неділеньку, у святую“ дає малюнок виборів старого гетьмана, який пропонує обрати молодшого, з огляду на важкі обставини, і сам обіцяє допомогти тому порадами в складних умовах. Гарний малюнок зборів, перейнятих серйозним, поважним настроєм важливої відповідальної справи в важких умовах—

тепер прелютая година
на нашій славній Україні...

Добровільно, без вагань та сумнівів, відчуваючи усю важливість справи, старий гетьман передає владу молодшому, бо той більше відповідає важким умовам часу

нехай носить Наливайко,
 козакам на славу,
 щоб лякались вражі ляхи
 у своїй Варшаві"!

Поезія невільна від історичних помилок, але загальний
 малюнок виборів виповнено дуже гарно

у славному—преславному
 місті Чигирині

задзвонили в усі дзвони,
 з гармати стріляли,
 превелебную громаду
 до-купи скликали.

З святими корогвами
 та пречестними образами
 народ з попами
 з усіх церков на гору йде,
 мов та божа бджола гуде;
 з монастиря святого
 у золоті, аж сяє,
 сам архимандрит вихожає,
 акафісти читає,
 поклони покладає....

Треба при читанню зауважити що до форми, про близкість до народніх дум в формі, в розробленню теми та версіфікації. Що до змісту треба нагадати відомі з джерел описи виборів гетьманів всією громадою, всім народом (чорна рада). При таких паралелях художній малюнок поета доповнятиме думи та описи иньших джерел.

Се загальні малюнки ріжних сторін тодішнього козацького побуту, котрі можуть доповняти, як художні ілюстрації, виклади рідної історії...

Переходимо до інших поезій зв'язаних з історичними подіями тісніше. „Тарасова Ніч“. Вступ—нісня кобзаря, спомини минулого, загальна характеристика важких умов життя України в початку XVII в. Спомини про минуле перейняті тим же самим почуттям щирого захоплення козацькою славою минулих часів

було колись—панували,
та більше не будем...
тії слави козацької
по—вік не забудем!
Де поділось козачество,
червоні жупани?
де поділась доля—воля
бунчуки, гетьмани?

Се знову підходить до зауважених вже вище згадок про козаччину, як славу—волю—щастя України. Славне минуле України виступає ще яскравіше в порівнянні з новим, сьогочасним—

мовчать гори, грає море,
могили сумують,
а над дітьми козацькими
поганці панують!
Плачте діти козацькі!
Така ваша доля!

Далі загальна стисла характеристика умов життя України в кінці XVI в. і на початку XVII в. Се вперше (1839 р.) зазначає поет сумні пригоди, сумну долю України під польським пануванням. Україна

зажурилась, заплакала,
як мала дитина.
Ніхто її не рятує,
козачество гине.

Гине слава, батьківщина,
не має де дітись...
Виростають не хрещені
козацькі діти,
кохають ся невінчані
без попа ховають,
запродана жидам віра,
в церкву не пускають!
Як та галич поле криє,
ляхи, уніяти
налітають—нема кому
порадоньки дати...

Далі виступає сам Трясило
обізвавсь Тарас Трясило
гіркими сльозами....
обізвавсь Тарас Трясило
віру рятувати

Утиски релігійні, політичні викликають козацьку рос-
плату криваву. Такий же самий безпосередній зв'язок
між утисками і розплатою, як і в поезії „Гамалія“
(неволя—руїна).

Червоною гадюкою
несе Альта вісти,
щоб летіли круки з поля
ляшків—панків їсти.

Руїна, нищення се сумний факт, але він викликаний
тими умовами, в яких небуло ніякого виходу, иньшого
порятунку: така думка поета. Але у поета ясний на-
голосок кладеть ся на *славу*

заспівали козаченьки
пісню тії ночі,—
тії ночі кривавої,

що славою стала
Тарасові, козачеству,
ляхів, що приспала....

Пояснення про загальне відношення поета до руїни, нищення, має розсіяти ті сумніви, які можуть встати при побіжному читанню цієї поезії, без уважного відношення до провідних її думок.

Часам Руїни присвячена поезія „Заступила чорна хмара“. Важкі часи, коли одночасно шляхта сунулась з Полісся, турки з татарами руйнували Україну з півдня, а Московські війська шли з заходу. Тут немає центрального яскравого релефного малюнка, який оден виступав би серед інших менш розроблених: є кілька, але вони невідокремлені, йдуть разом і зливаються. При читанню треба їх відокремити, щоб вони виступали більш релефно і робили більше вражіння: при такому розподіленню окремих частин вони виступатимуть більш релефно і дадуть читачам більше матеріалу.

З початку йде загальна характеристика важких умов того часу

заступила чорна хмара
та білу хмару;
виступили з-за Лиману
з турками татари...

Далі звертається поет до Дорошенка та його участі й діяльності.

А ти, Чигирине!
А ти, старий Дорошенку,
запорожський брате!
Не здужаєш, чи боїш ся
на ворога стати?
— „Не боюся, отамани,

та жаль України
і заплакав Дорошенко,
як тая дитина

Дорошенко гадає відректись від влади і піти до Межигорського Спаса кінчати там своє життя в молитвах та поклонах. Ся думка не здійснилась, зовсім иньша доля чекала гетьмана.

Третя частина се вибори та увязнення гетьмана Дорошенка. В перших рядках—малюнок виборів, але дуже стислий (коли порівняти з докладним малюнком виборів Лободи в поезії „У неділеньку у святую“).

Нарешті перехід—сумна доля України і її вороги. Паралеля до вступу, певний паралелізм виступили з-за Лиману з турками татарами (вступ)

Та

Виглянуло над Чигрином
сонце із-за хмари:
потягли в свої улуси
з турками татари.
А ляхи з своїм Чарнецьким
з поганим Степаном
запалили церкву Божу
і кости Богдана
й Тимошеві в Суботові
гарненько спалили
та й пішли собі у Польщу,
мов добре зробили (перехід)

Як бачимо, є певний паралелізм між вступом та переходом—в загальній характеристиці важких умов тодішнього життя України. Після сих загальних вказівок іде мова про дальшу нещасливу долю Дорошенка,

збавленого своєї влади і увязненого в московській неволі, замість спокійного життя у Межигорського Спаса серед церковних служб та келейних молитов.

не пустили Дорошенка:
у рясі пізнали,
закували у кайдани,
в Сосницю послали;
а з Сосниці в Ярополче
віку доживати

Сумна трагедія приборканого орла в неволі висловлена Шевченком кількома лише, але міцними рисами

мов орел той приборканий,
без крил та без волі,
знеміг славний Дорошенко,
сидячи в неволі
та й умер з нудьги. Остило
волочить кайдани!
і забули в Україні
славного гетьмана.
Тільки ти, святий Ростовський,
згадав у темниці
свого друга великого

Сум за Вкраїною на далекій чужині серед чужих неприязних людей, різка нагла зміна після впливового становища і влади, спомини минулого, думи про свою власну діяльність се все мусіло важким тигаром лягти на гетьмана Дорошенка і отруїти його останні роки життя в Московщині.

Деякі доповнення до сумних споминів, до постаті Дорошенка може дати поезія „Чернець“. Дорошенко хотів замкнутись в келії у Межигорського Спаса і там кінчати своє турботне життя, але сього йому не дове-

лось зробити. Натомість Палій, дійсно, затворив ся в келії у Межигорського Спаса і там жив серед молитов та дум про минуле („Чернець“). Тут з початку, дано надзвичайно яскравий малюнок прощання запорожця з грішним світом, остання його гульня з бувшими товаришами запорожцями аж до самої святої брами Межигорського Спаса. Повний контраст безжурного козацького побуту і суму відречення, веселої гульні та тихих келій монастиря, веселих пісень з музикою та поважних співів церковних служб. Майже раптовно, без переходів, з веселої гулянки, опинив ся старий запорожець в святих мурах монастиря: ніби завіса спала серед веселого бенкету і заслонила від очий бувшого козацького полковника; треба ще зауважити, що енергійні хоробрі діячі так само віддавали ся з тим же запалом подвигам аскези, як ранійше героїським вчинкам війни та нападів...

Сумних споминів про минуле гетьмана Дорошенка Шевченко не зачіпає, тільки побіжно

знеміг славний Дорошенко,
сидячи в неволі,
та й умер з нудьги...

зате спомини Палія зазначені докладнійше коротенькими ляпидарними вказівками

і тихнуть Божії слова
і в келії, неначе в Січї,
братерство славне ожива,
а сивий гетьман, мов сова,
ченцеві зазира в вічі.
Музика... танці... і Бердичів...
кайдани брязкують... Москва...
Бори, сніги і... Єнісей...

і покотились із очей
на рясу сльози...
Приспи ж його і занехай
свою Борзну і Хвастовщину:
загине все, ти сам загинеш
і не згадають, щоб ти знав...“

При поясненнях отсі вказівки про минуле в споминах Палія треба розкласти в іншому порядку: Борзна, Хвастовщина, музика, танці, Бердичів, Москва, Єнісей і по сим вказівкам вести викладанне в головних рисах біографії полковника Палія, діяча козаччини (Хвастовщина), ворога поляків (Бердичів) і соперника Мазепи (засланне). Постать Палія з'являється надзвичайно цікавою на тлі тодішніх історичних подій і відносин і заслуговує більшої уваги при викладанню рідної історії кінця XVII—початку XVIII в.

„Невольник“ відносить ся по своєму змісту до другої половини XVIII в., бо там сліпий Степан перелічує недавні сумні події, яких він, сліпий, не міг сам бачити, про які чув, се 1770-ті роки. Але ся хронологична основа недуже ясно зазначена і незавсідкидається в очі при читанню. По своїй артистичній концепції „Невольник“ являється сполученням елементів іділичних та героїчних: малюнок спокійного життя старого козака з Степаном та Яриною, молоде перше чутливе коханне Степана і Ярини, далі признанне старика й Степана і з сими іділичними моментами тісно переплітаються інші моменти—проводи на війну, поучання старого про січове життя, нарешті неволя та осліпленне. Після сих героїчних подій та описів знов іділичний аккорд, який кінчає всю сю тему: се шлюб Степана і Ярини і життя їх з старим та маленьким

внучком-пузанчиком. Останні сумні події розповідає Степан з слов запорожців, які переказували йому, що їм довелось пережити за останні часи: се руїна Січи, перехід козаків на Дунай, поділ вільних козацьких степів, закріпощення селянства, нарешті русифікація і пониження старшини. Таким чином се сумний кінець українського автономного життя гетьманщини.

Другий бік тих же самих десятиліть се „Гайдамаки“, події Гайдамаччини переплетені, як в темі „Невольник“, з історією кохання Яреми і Оксани: на тлі важких утисків і великої трагедії цілого народу проходять дві щасливих постаті, яким доля послала щасливе життя, коло них стогін різанини та полум'я пожежі б'є до хмар.

Вступні пояснення мають зупинитись на вивченню відношення поета до кривавих подій Гайдамаччини (як з приводу—„Гамалія“ „Тарасова Ніч“). „Слава Богу, що минуло!“ се провідна гадка поеми в оцінці минулого, минулих часів. Особливо, коли пригадати, що все війни братів славян з славянами-ж. „Серце болить, а розказувати треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братують ся знову з своїми ворогами...“ Вірне розуміння минулих часів з їх помилками та ворогуванням се основа для дальшого порозуміння та мирного братерського життя в будучому. Хто ж винний в тих минулих муках України, в тих страшних пожежах та руїнованню?

Отаке-то було лихо
по всій Україні!
Гірше пекла... А за віщо,
за-що люде гинуть?
Того-ж батька, такі-ж діти,

жити та братать ся!
 Ні, не вміли не хотіли,
 треба роз'єднать ся!
 Болить серце, як згадаєш:
 старих славян діти
 впились кровю. А хто винен?
 ксьондзи, єзуїти!

Таке пояснення має відвести від поеми „Гайдамаки“ той докір, який часом висловлювали ніби за замилованне поета до описів пожеж та вбивства. Читаючи „Гайдамаки“, читач повинен пам'ятати сю вказівку поета на ворожнечу братів-народів і його сум з приводу важких подій минулого. „Інтродукція“ малює нам настрої польської свавольної шляхти, яка не слухалась короля, не шанувала закону, складала конфедерації ніби для оборони волі, займалась руйнуванням та нищенням української людности, знущалась та насміхалась з православної віри та українських національних почувань

розбрели ся та й забули
 волю рятувати... (Інтрод)

порівняти

гляньте, подивіть ся: то конфедерати,
 люди, що зібрались волю боронить!
 Боронять прокляті! Будь проклята мати,
 і день, і година, коли понесла,
 коли породила, на світ привела!
 Дивіть ся, що роблять у титаря в хаті
 пекельні діти... („Титарь“).

Розділи „Конфедерати“ і „Титарь“ малюють нам страшне становище тодішньої української людности, безпомічної і безсилої супротив свавільної шляхти конфеде-

ратів. Вступ до розділу „Ярема“ характеризує загальними рисами приниження вкраїнської людности супротив зайд арендарів: кількома рисами влучно зазначено поетом се відношення арендаря коршми до Яреми

подай патинки господинї...
упоравшись, біжи в Вільшану:
імості треба. Не барись!

І як загальна характеристика відносин: арендарь над козаком коверзував.

Ярема гнув ся, бо не знав...

Загальна характеристика, хоч і неповна, вкраїнського бідкування того часу дана в промові благочинного („Свято в Чигиринї“).

Од Конашевича і досі
пожар не гасне, люде мруть,
конають в тюрмах, голі, босі...
Діти нехрещені ростуть,
козацькі діти; а дівчата,
землі козацької краса,
у Ляха вяне...

Про сі характеристики утисків і пригнічення вкраїнського люду поет зазначає—

недолю співаю козацького краю.

І, дійсно, сі рядки в промові благочинного—крик розпачи за бідну поневолену рідну країну. Значінне гайдамаччини—

щоб і діти знали, внукам розказали,
як козаки шляхту тяжко покарали
за те, що не вміли в добрі панувать

Се все треба завсіди памятати при читанню Шевченківських Гайдамаків, бо инакше криваві сцени можуть де кого привести до думки про замилованне поета до

таких кривавих подій та описів. Свідоме прилучення Яреми до гайдамаків і до нищення се акт відчаю та пімсти за своє загублене розбите щасте і втеряну Оксану. Почувши про загибель титаря та захопленне Оксани, Ярема зараз-же прилучив ся до Залізняка з бажаннем знайти Оксану та помститись за неї. Се психологічна основа переходу до гайдамаків і у Шевченка, в иньших місцях, не раз знайдемо як раз сей мотив пімсти, часом ще більш грізної та безоглядної в своєму здійсненню.

Дайте ножа, дайте силу,
муки Ляхам, муки!

Який надзвичайно швидкий перехід від дум Яреми про будуче

йде Ярема,
на Дніпр поглядає
до його вигуку страшного
муки Ляхам, муки!

Сей перехід перейшов увесь українській нарід, коли побачив всю глибину свою поневолення і безнадійної будучини утисків та пригнічення. Ярема хоче помститись за Оксану, вкраїнський нарід мстить ляхам за свою загублену долю, за всі ті страждання, які йому довелось зазнати від ляхів. „Бенкет у Лисянці“ се не замиловане до вбивства, самого по собі, а пімста, жорстока, безоглядна пімста народа своїм ворогам, гнобителям, які відібрали від нього можливість спокійно жити і працювати на рідній землі. Через то, як акт суворої пімсти, стає ясною ся не вблаганність гайдамаків

як смерть люта, не вважають
на літа, на вроду...
ні каліка, а ні старий,

ні мала дитина
 не остались, не вблагали
 лихої години!
 всі полягли, всі покотом!
 ні душі живої
 не осталося у Лисянці.

Се таж сама жорстокість пімсти, яку бачимо у варнака, коли він мстив польським панам взагалі за своє розбите житте, за розвіяні надії.

II.

Перечитуючи з учнями старших клас історичні твори Шевченка, треба зазначити звязок їх з розвоєм поглядів поета на рідне минуле та загальну оцінку добрих і злих чинників українського життя.

Історичні погляди Шевченка першого періоду не довго залишились без зміни (1838—1845) і підлягли гострій та уважній перевірці. Після цієї перевірки поет відрік ся зовсім від деяких своїх оцінок минулого і почав триматись иньших поглядів на минуле.

Перша оцінка козаччини може бути зхарактеризована так: козаччина се слава, воля, доля вкраїнського народу. Се славна доба відійшла зовсім в минуле і про неї доводить ся згадувати, як про найліпшу епоху вкраїнського життя, бо пізнійше почав ся занепад українського життя і чужа зверхність над українським людом. При такому розумінню минулого всі інтереси скупчують ся там, на давнім, вся увага прикована до старого, сьогочасне—важке і нудне. Тим більш суму викликає в поета байдужість нащадків славних батьків до слави давніх часів. Байдужість

та неувважність турбує і непокоїть поета. З сим треба рішуче боротись і завданне поета співати про славне минуле тим, хто не дуже добре його знає або забуває серед звичайних занять та турбот. В „Гайдамаках“ є цілий уступ про сю байдужість і неувважність до минулого.—

Діди лежать, а над ними
могили синіють.

Та що з того, що високі?

Ніхто їх не знає,

ніхто щиро не заплаче,

ніхто не згадає.

Тільки вітер тихесенько

повіє над ними,

тільки роси ранесенько

сльозами дрібними

їх умиють. Зійде сонце,

осушить, пригріє;

а унуки? Їм байдуже,—

жито панам сіють!

Багато їх, а хто скаже,

де Гонти могила?

Мученика праведного

де похоронили?

Так само забули і козаччину пізнійші покоління, забули її волю і славу. Є, правда, у Шевченка вказівки, що козаччину згадують пізнійше

свідок слави, дідівщини

з вітром розмовляє,

а внук косу несе в росу,

за ними співає

але песімістичні гадки перемагають і надають споминам Шевченка про минуле сумний відтінок забуття і занедбання.

Слава, воля—так характеризує поет в першу добу творчості, гетьмани, представники козаччини, оточені надзвичайною пошаною й повагою

де поділась доля—воля,
бунчуки, гетьмани?

або

базари, де військо, як море, червоне,
перед бунчуками, бувало, горить,
а ясновельможний, на воронім коні,
блисне булавою, море закипить:
закипить і розлило ся
степами, ярами...

В сих рядках глибока пошана до гетьманської влади, до її праці на користь рідної землі, рідного народу. Поет ближче не застановляється на тому, хто з сих гетьманів міг дійсно вважатись за батька України, для поета поки що всі гетьмани однакові, всі творці булої слави—волі України

не згадуйте, пани—брати,
бо щоб не почули...
та й що з того, що згадаєш?
згадаєш—заплачеш...

Поет звертається з закликом до всіх гетьманів, взагалі гетьманської влади

гетьмани, гетьмани! Як би то ви встали,
встали, подивились на той Чигирин,
що ви будували, де ви панували...

Символ сієї доби слави—волі є Чигирин,

що ви будували, де ви панували,
заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
козацької слави убогих руїн!

далі

ну, хоч глянем на Чигирин,
колись-то козачий...

Минуле Чигирина, його слава—свята

все на світі гине,
і *святая твоя слава*,
як пилина, лине
за вітрами холодними
в хмарі пропадає.
Над землею летять літа,
Дніпро висихає,
розсипають ся могили,
високі могили,
твоя *слава* і про тебе,
старче малосилий,
ніхто й слова не промовить,
ніхто й не покаже,
де ти стояв, чого стояв,
і на сміх не скаже!

Як бачимо, Чигирин символ гетьманщини, її слави—
волі, без вилучення окремих діячів гетьманщини...
Як козацтво все характеризується загальним висловом
і наллють живої
козацької тієї крові,
чистої, святої...

так і ціла гетьманщина приймається на увагу з однієї
лише сторони, сторони минулої пишної слави.

Перелом в історичних поглядах поста починається
з розчарування його в минулій українській історії

та її діячах. Поглиблене критичного відношення, по-більшенню історичних відомостей дало можливість докладніше розглянути минуле і відійти від загально-прийнятих оцінок.

Першим зазнав сю переміну в оцінці гетьман Б. Хмельницький. Визволитель України, новий Моїсей, творець гетьманщини він раніше знаходи у поета загально-прийняту уважну прихильну оцінку. Тепер після перелому в історичних поглядах поет оцінює гетьмана в звязку з пізнішим становищем України, тим що прийшлося їй перенести під московською зверхністю.

В поезії „Розрита могила“ Вкраїна каже Б. Хмельницькому

виростали мої квіти,
мої добрі діти,
панувала і я колись
на широкім світї...
Панувала.. О Богдане,
нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
на свою Вкраїну,
що колишучи співала
про свою недолю,
що, співаючи, ридала
виглядала волю!..
Ой, Богдане, Богданочку!
Як би була знала—
у колисці б придушила,
під серцем приспала!

Далі йде характеристика пізнішого становища України і ся характеристика поясняє зміну в поглядах Шевченка. Контраст між давнішою добою козаччини

та новішою добою зазначено було в поезіях Шевченка і до „Розритої могили“, наприклад,—

мовчать гори, грає море,
могили сумують,
а над дітьми козацькими
поганці панують!
Грай же, море! Мовчіть, гори!
Гуляй, буйний, полем!
Плачте, діти козацькі,
така ваша доля!

Тепер поет звязує сю недолю України з тим діячем, який своєю політикою поклав підвалину для шкідливих змін. Сі зміни завела царська влада, отже умова з Москвою і поклала початок занепаду українського життя та чужої зверхности над українським людом. Що вчинив Богдан?

Степи мої запродані
жидові, німоті;
сини мої на чужині,
на чужій роботі;
Дніпро, брат мій висихає,
мене покидає
і могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай рие, розкопує,
не своє шукає;
а тим часом перевертні
нехай підростають
та допоможуть Москалеві
господарювати...

Се все почалось з Богдана і за те йому тепер докоряє гірським докором поет

отак-то, Богдане!
 Занапастив—еси вбогу,
 сироту Україну!
 Отаке-то, Зіновію,
 Олексіїв друже!
 Ти все оддав приятелям,
 а їм і байдуже

Змінилось відношення і до інших гетманів: поет вже виділяє зпоміж них дійсних оборонців народу, інтересів народніх, що, дійсно, обстоювали українську справу і не вздержується від гострих докорів тим, хто думав тільки про себе, свої інтереси і догоджав ворогам України варшавським та московським. Вище згадували про поезії, присвячені Дорошенкови та Палію, і надзвичайну пошану, якою там оточені сі діячі гетьманщини за їх діяльність і трагічний кінець. Разом з тим гострий докір иншим діячам гетьманщини: спитайте

тоді себе: що ми?
 чиї діти? яких батьків?
 Чим, за-що закуті?
 Та й побачите, що ось-що
 ваші славні Брути:
 раби, підніжки, грязь Москви,
 варшавське смітте...

бачимо надзвичайно гострий докір гетьманам взагалі, гетьманської владі за її байдужість до народніх інтересів та її зайву покірність перед чужими впливами та розпорядженнями. Демократичний світогляд поета не може з сим погодитись, як і розвинене почуття народньої самопошани. Рішучо виступає поет против тих, кому ранійше висловлював таку пошану, як ді-

ячам-героям української минулої історії. Се звичайна справа при руйнуванню колишніх кумирів: в зневірі та обуренню також заходять далеко, осуджуючи та докоряючи.

Поруч з сим уважнійше відносить ся, і частійше спиняєть ся поет на кривді зробленей Україні иньшими народами і сі кривди, сі нещастя України, її недоля втіляєть ся в окремі образи і постати, повні глибокого суму та важкого відчаю.

Записки Українського Наукового Товариства в Київі.

Виходять від 1908 р. серіями по 4 книги в кожній серії; містять переважно реферати історичної секції. Том XIV присвячено К. Михальчуку, XV—XVI (подвійний) столітньому ювілею Т. Г. Шевченка, XVII—М. І Петрову (вийшов 25—X—1918 р.). Друкується т. XVIII—фільольогічної секції.

Збірники секцій

Українського Наукового Товариства

I) Фільольогічної

вийшов т. I присвячений К. Михальчуку (XIV т. Записок), в кінці 1918 р. вийде т. II присвячений І. М. Стешенкови (XVIII т. Записок).

II) Природничої

вийшли томи I—III, друкується т. IV присвячений пам'яті професора Хв. К. Вовка.

III) Техничної

друкується т. I—V; раніше до 1918 р. реферати секції технічної друкувались в збірнику природничої секції

IV) Медичної

вийшли томи I—III, друкується т. IV—V.

V) Етнографічної

вийшов т. I, готується т. II—V.

VI) Економічної

готується до друку т. I—V; раніше реферати економічної секції містились в Записках.

У К Р А І Н А

науковий трьохмісячник українознавства. Вийшли за 1914 р. книжки I, II, III, IV. За 1917 р. подвійна книжка I—II, друкується 1917 р. III—IV книжка (подвійна).

Адреса для виписки видань Наук. Товариства—Київ Ярославів вал
(Велика Підвальна) № 36, пом. 8.

Зазначені видання можна купити в книгарні „Книга“
Київ Театральна площа № 48.

Ц. 1 гр. 40 шаг.

